

Санте Грачотті

*(Римський університет “Ла Сап’єнца”, академік Акад. дей Лінчей,
Рим, Директор Інституту “Венеція і Схід”, Фундація Чіні, Венеція)*

ВСТУП ДО КРУГЛОГО СТОЛУ

Назва Круглого столу, так, як вона фігурує в програмі, розрізняє і водночас поєднує два полюси проблеми, якій цей Круглий Стіл присвячений: Європейська Ліга польсько-українських університетів та Центрально-Східна Європа. Але ці два полюси існують, так би мовити, один в одному, як це виразно продемонстрували виступи Президента Інституту Луїджі Стурцо, проф. Габріеле Де Роза та ректора Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні проф. Єжи Ключовського. Заснування в Любліні Європейської Ліги польсько-українських університетів має стосунок безпосередньо до польсько-українських зв'язків, а заснування Історичного Комітету досліджень Центрально-Східної Європи, яке відбулося сьогодні вранці в Римі, стосується всього корпусу стосунків між Сходом та Заходом Європи. Концепція Центрально-Східної Європи має на меті подолати в ідеальному плані, – принаймні хоча б частково, – концепцію, яка бачить Польщу частиною європейського Заходу, а Україну – частиною європейського Сходу. Це нелегка операція, насамперед тому, що має відбутися через реалізацію двох важких завдань: осмислення минулого, яке досі не було належним чином оцінене, та виконання зобов'язань, які в такому разі накладає на нас майбутнє. Ця операція нелегка ще й тому, що вона передбачає певну ясність концептів, які насправді такими ясними не є: що таке, власне, Захід і Схід Європи, надто ж у їхньому взаємному зв'язку, і що маєтись на увазі, коли вживаємо термін “Європа”, що саме ця Європа врешті-решт собою являє?

Створення Європейської Ліги польсько-українських університетів – це вкрай важливий крок на шляху примирення Польщі й України по століттях співжиття в кліматі взаємного непорозуміння, й особливо після війни, що мала катастрофічні наслідки для обох народів. Польсько-українська ініціатива знайшла своє місце саме в тій політичній лінії, яка радикально змінює обличчя нинішньої Європи. Подумаймо про сьогоднішні взаємовідносини між Францією та Німеччиною, які пережили еволюцію від військової конфронтації до привілейованого співробітництва в межах Об'єднаної Європи, про екуменізм, який прийшов на зміну трагічному зіткненню між Німеччиною та Польщею за володіння територіями на Схід від Одра, що перейшли до Польщі, про дружній економічний, промисловий, туристичний, культурний та політичний взаємообмін між Німеччиною та Чехією, про спільні зусилля Угорщини та Румунії, спрямовані на подолання травми Трансильванії, включно з багатоплановим взаємообміном у прикордонній смузі, про ініціативи останніх місяців між Хорватією та Сербією, що мають своєю метою подолання нещодавніх конфліктів та болючих актуальних проблем. Польсько-українське “примирення” відтворює ці ситуації, але водночас і переростає їх, бо польсько-українська двосторонність переходить за межі обох держав й обох націй. Адже ці дві країни історично репрезентували два різні, якщо не протилежні, політичні й культурні світи: Європу та Євразію, католицизм і православ'я, демократію та теократію, одне слово, Захід і Схід Європи.

Слово і Час. 2003. №10

Ці опозиційні диференціації великою мірою належать до історії міфів. Але саме міфи часто творили історію. Відтак найпершим завданням вченого, якого непокоїть доля світу, має бути деміфізація історії. З цього погляду першочерговим завданням Комітету досліджень Центрально-Східної Європи стане поширення знання саме цих фрагментів Європи, що їх ідеології та політичні інтереси часто презентували як ворожі між собою світи, і саме через те часом перетворювали їх на ворожі світи. Ми, представники західного світу, мало знаємо Україну. Українці, безперечно, краще знають Захід. Але як ми, так і вони нерідко стаємо жертвами вкорінених упереджень, тобто саме тих вищезгадуваних негативних міфів. У залах консультацій авторитетних італійських бібліотек є секції, присвячені окремим слов'янським країнам, але українські секції відсутні. Хто хоче знайти книги про Україну, мусить іти до зали під назвою “Польща” або “Росія”. До цього слід додати й те, що й сьогодні можемо знайти зали під назвою “Югославія”, але не “Хорватія”. Бібліотечна економія відбиває історію, але у випадку України вона не встигає за стрімким розвитком історичної реальності.

Отже, найперший обов'язок — це знання й поширення знання про минуле і про сучасність, — для того, щоб можна було будувати майбутнє на основі знань і справді реальних. У спостереженні й у вивченні минулого перше, що впадає в око, — це відмінності. Адже насамперед відмінності характеризують людину чи суспільство порівняно з іншими людьми й суспільствами. Але ці відмінності визначаються на основі вартостей і реалій життя, в якому ці люди і ці суспільства співіснують. Католик і православний є, — чи принаймні має бути, — однаковою мірою християнин; батьки одного й іншого ареалу люблять, — чи принаймні мають любити, — однаковою мірою своїх дітей; скрізь крадіжка вважається злочином і скрізь свобода бажаніша від рабства. Ця спільність думання про найсуттєвіші моменти людського життя складає собою лапалісіанську правду, яка саме через свою очевидність перестає сприйматися як правда. І тоді люди починають наполягати на тих аспектах, щодо яких неможливо знайти згоду. Національні й культурні пограничні ареали будуються здебільшого на етнічно-культурних підставах, а крім того, породжують тим виразніші змішані явища, чим інтенсивніші стосунки ці ареали встановлюють між собою. Вивчення минулого не може не показати, як складаються, паралельно зі спорадичними зіткненнями (наприклад, війнами, що найчастіше позначають ключові історичні моменти), звичаї, звички й мережа стосунків, з яких твориться справжня тканина історії. Обмежуючися тільки польсько-українським ареалом, можна сказати, що немає нікого, хто б, знаючи польську й українську історичну реальність, не бачив життєздатних культурних, родових, звичаєвих взаємозв'язків між двома світами. Природно, аналогічна розмова, хоч і з іншими, можливо, пропорціями, актуальна й тоді, коли охоплюваний нами горизонт розширюється й обіймає Захід і Схід Європи, з їхнім спільним походженням та історичними взаємозв'язками.

Знання історії дозволяє усвідомити спільність та відмінність між двома частинами Європи. І не мусимо забувати, що, власне, відмінність — конституційна основа Європи. Тимчасом сама історія нас переконує в тому, що Інакший не є Ворогом. Інакший — це джерело нашого багатства не лише в етнічному, а й в етичному, естетичному, загалом культурному плані. Змішаність у сьогоднішньому глобалізованому світі є віссю світового розвитку. Але також

і в минулому найбільш стимулюючі елементи інтелектуального досвіду, — навіть у сфері гастрономії та моди, — засвоювалися завдяки посередництву закордонної торгівлі, часто в екзотичних ареалах. Навчені минулим, маємо навчитися сьогодні бачити Іншого як шанс для збагачення, а не як небезпеку для власного існування — чи для власного домінування. У релігійній сфері, приміром, не важко помітити, що саме відмінність Церков є провідником ідеї різних цінностей. І було би просто фатальним бачити ці цінності в опозиції, як це зазвичай робилося в полемічній літературі релігійного характеру. Звичка до споглядання, типова для православної церкви, і вибір дійового життя, що характеризує, на думку багатьох дослідників, католицьку церкву, не суперечать один одному, і саме тому що вони є взаємодоповнюваними цінностями в загальному правильному баченні християнської харизми. Не випадково Гоголь прирівнював дві церкви до євангельських сестер, Марфи і Марії, з яких перша — через любов — присвятила себе домашнім справам, а друга — теж через любов — спинилася й застигла, слухаючи слова Господа.

Нахнені таким духом, маємо читати історію. Це наше завдання, яке так гарно підкреслив проф. Де Роза. Україна має переглянути свою історію в стосунку до Польщі, і так само Польща має зробити те ж саме щодо своєї історії в стосунку до України. Треба було б спромогтися написати разом спільну історію, або ж історію, побачену в спільній оптиці, якщо б це було можливо, а також створити історичні підручники, які б, за спільною згодою, вивчалися одночасно у школах Польщі та України. Західна Європа, зі свого боку, мала би взяти на себе три першочергові завдання. Перше: визнати і покаятися за експлуатацію концепції “*antemurale christianitatis*” (“бар’єр християнства”) стосовно Польщі в антиросійському та антиправославному ключі. Друге: визнати і покаятися за політику розподілу влади та сфер впливу в Європі (мається на увазі насамперед Ялта, але прикладів цьому надто багато, якщо підемо углиб історії), — сфер впливу, які були підпорядковані інтересам потужних держав і оплачені кров’ю народів Центрально-Східної Європи. Третє: переписати і допомогти переписати історію України, осмислену не як додаток до польсько-литовської чи російської історії, а як історію, зосереджену на житті її народу, на його тисячолітньому історичному бутті, що постійно тривало навіть за відсутності національної держави від заснування Київської Русі до відродження української державності в наші дні. Я підкреслюю: допомогти переписати, супроводжуючи Україну в її непростому шляху до нового зрівноваженого осмислення її ролі та історичної еволюції в стосунках із сусідніми країнами й у контексті всієї Європи.

Європа — та магічна кінцева мета, до якої ми всі прямуємо. Кажучи це, вже опиняємося за межами реальності, бо світ, у якому живемо, здається, чутливий до всього, крім до ідеї Європи, як протагоніста майбутньої історії. Треба ще будувати Європу, але щоб це зробити, необхідно насамперед збагнути, що саме розуміємо під поняттям “Європа”. Від Середньовіччя й далі Європа, доки могла, ідентифікувала себе з *Christianitas*, з Християнством, не кажучи вже про іншу — фальшиву — ідентифікацію Європи з Імперією. В добу Відродження Європу об’єднала класична культура античності. Потім почалася ера наукових відкриттів, потім — ера прав людини, за нею — ера прав пролетаріату, потім — ера ринку та фінансів, і кожна фаза цивілізаційного розвитку завершувалася жорстоким досвідом локальних, континентальних і світових катастроф. Європа

ніколи не була єдиною, але вона постійно об'єднувалася не лише завдяки політичним подіям, які її втягували в свою орбіту, а й досвідом у сфері економіки й науки, громадянського життя, літератури й мистецтва. Вже протягом багатьох століть вся Європа еволюціонує на основі спільного досвіду громадянського та духовного життя. Яку в такому разі Європу ми хочемо побудувати? Насамперед Європу, що має багато життів, Європу, багату своїми відмінностями, Європу, що змінюється — і далеко не в негативному плані, — завдяки прибуттю нових людей на нові місця. І потім ми хочемо побудувати Європу людини, як каже проф. Де Роза, а не Європу дипломатій та калькульованого наперед розподілу влади. І це — наш спільний обов'язок. А щодо проблеми стосунків між Сходом та Заходом Європи, — а це є проблема в проблемі, і проблема великої ваги, — то тут, як мені здається, особливе завдання належить саме Україні. Як багатонаціональна, багатомовна, багатоконфесійна реальність, реальність із великим досвідом співжиття з Іншим у межах однієї й тієї самої державної структури, реальність із неймовірним спадком, надбаним на ґрунті взаємозв'язків автохтонної культури з сусідніми контактними культурами, реальність, відкрита насамперед на Схід, але також і на Захід, Україна, на мою думку, покликана відігравати роль виняткової ваги, щоб змоделювати, а потім побудувати Європу, без упереджень і з усією щедротою серця, — власне, Європу “у вимірі” Європи.

(Пер. з італійської Оксани Пахльовської)

Єжи Ключовський

(Ректор Інституту Центрально-Східної Європи, Люблін)

ЄВРОПЕЙСЬКА ЄДНІСТЬ І ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТА

Дорогий Президенте, Вельмишановні Пані й Панове, хочу сердечно подякувати проф. Габріеле Де Роза за це запрошення, а також за його слова, за цю дивовижну ініціативу, що така необхідна сьогодні. Розширення Європейської співдружності і пов'язана з цим нова ситуація України в Європі робить у цей момент кожну ініціативу стосовно України украй важливою та актуальною.

Мене попросили презентувати ідею Європейської — саме, наголошую, Європейської — Ліги польсько-українських університетів, у широкому — українському, польсько-українському та загальноєвропейському — контексті. Перше моє спостереження: фактично вже протягом півстоліття співпраця польських та українських інтелектуалів стала украй важливим фактором для цієї частини Європи в дуже тяжких умовах радянської домінації та радянської політики з її принципом “*divide et impera*” (розділяй і владарюй), що мала своєю метою розпалювання ворожнечі між сусідніми народами в тих ареалах. У Польщі, наприклад, ішлося насамперед про зненависть до німців, але практично розігравалася також антиукраїнська та антилитовська партія з боку тієї сили, яку ми можемо назвати польським національним комунізмом. Всі сусідні з Польщею країни бачилися як потенційні вороги, і таким чином лише завдяки Москві можна було забезпечити Польщі певне становище в Європі. Такою була офіційна політика тих часів.

Слово і Час. 2003. №10